

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТА ГЕШТАЛЬТ

У статті розглянуто процес продукування нових смислів, зроблено акцент на тому, що в процесі охоплення гештальта має значення так звані «значащі інтенції», які не можуть цілком контролюватись людиною. Зроблено висновок, що феноменологічне оброблення інформації людиною будується в окресленому полі гештальта.

Ключові слова: гештальт, феноменологія, усвідомлення, перцепція.

В статье рассматривается процесс продуцирования новых смыслов, делается акцент на том, что в процес се объединения гештальта имеют значения так называемые «значиме интенции», которые не могут целиком контролироваться человеком. Делается вывод, что феноменологическая обработка информации строится в очерченном поле гештальта.

Ключевые слова: гештальт, феноменология, осознание, перцепция.

This article is about the process of producing new meanings are reviewing and it doing an ascent for process of gestalt's pooling which have a means «meaner than intention» and can't control with helping of person entirely. Phenomenological information processing constructs in the next sphere of gestalt in conclusion.

The keywords: gestalt, phenomenology, awareness, perception.

Постановка проблеми. У наші часи дуже популярною стає ідея цілісності, яка значною мірою відображається та розкривається в гештальт-теорії. Головним методологічним принципом, який був покладений в теорію гештальта, є феноменологія. Важливим є питання щодо характеру впливу ідей феноменології на розвиток гештальт-напряму, тому що гештальт-підхід у сучасності широко використовується в різних сферах: соціології, психотерапевтичній практиці, дослідженнях штучного інтелекту. Переважно феноменологія як метод допомагає там, де мова йде про людську суб'єктивність, і тому стає актуальним питання про використання ідей феноменології та їхнє застосування в гештальті.

Ступінь розробленості проблеми. Висновки, які вказують на зв'язок головних ідей гештальта з феноменологічним напрямом, можна знайти в працях таких авторів, як Гегель, Ф. Brentano, В. Джеймс, Е. Гуссерль, М. Бубер, Мерло-Понті. У цій статті представлені результати філософського аналізу концепту «гештальт» з точки зору основних постулатів феноменології.

Метою статті є визначення характеру впливу феноменологічного напрямку на формування гештальт-теорії.

Викладення основного матеріалу. Термін «феномен» належав ще Платону. У «Діалектиці» він порівнює дві групи явищ світу: феномени, що становлять зовнішні, доступні нашим спостереженням субстанції, та ноумени – ідеї, які

лежать в основі кожного предмета [2, с. 78]. Послідовник Платона Арістотель зосередив увагу на тому, що називається феноменом. Важливий внесок у розвиток феноменології зробив Гегель. У «Феноменології духу» він розглядає форми свідомості, які пов'язані з чуттєвою достовірністю, і підкреслює первісну роль чуттєвої достовірності в пізнанні. Сам Гегель не використовує слово «феномен», а застосовує слово «гештальт». Також Гегель підкреслює, що переживання людиною цієї чуттєвої достовірності є не тільки її індивідуальними переживаннями, а ще й певними формами духу. Феноменологію вважають вченням про явища. Попередником феноменології як течії вважається Франц Brentano, який пропонує опис фактів та явищ, які пізнаються, і фокусує увагу на суб'єктивності. Brentano намагається аналізувати питання про об'єктивність або суб'єктивність людської свідомості й висловлює думку: «Свідомість не працює реєстратором. Вона працює маяком. Як маяк спрямованим пучком світла вихоплює з темряви оточуючого то одне, то інше, так і свідомість – з усього того, що людина може спостерігати, вона вихоплює спрямованою увагою тільки ті феномени, які в той момент людині чимось співзвучні» [2, с. 78]. Можна бачити, як ця ідея перегукується з ідеєю В. Джеймса про потік свідомості, з якого людина може обрати для себе ті елементи, які відповідають в конкретний момент її потребам. Гештальт-напрямок бере цю ідею для формулювання своїх базових принципів. Е. Гуссерль як відомий представник феноменології вважає, що суб'єкт, який пізнає, повинен сприймати ті факти, які відносяться до конкретного об'єкта на рівні тієї даності, що сприймається зовнішньо, – тобто також розвиває ідею фіксації фактів.

Крім того, на гештальт-напрямок дуже вплинула філософія М. Бубера. Він у книзі «Я і ти» безпосередньо розглядає феноменологію контакту між людиною та людиною. Його ідеї використовувались у психотерапевтичній практиці, зокрема ідея про цілісний діалог двох людей, який перестає бути цілісним, коли наступає так зване злиття. Саму людину М. Бубер також розглядає як діалог, тому що особистість саме завдяки діалогу з собою створює розвиток у своєму життєвому просторі. Специфікою поглядів у гештальт-теорії є те, що людина, приходячи у світ, вступає у відносини з ним, враховуючи наявність певних законів існування світу: «Я» виникає як досвід засвоєння тих меж, які мені ставить зовнішній світ» [4, с. 78]. Тобто ідея про те, що істина не вміщається в одну свідомість, продовжується і в гештальт-теорії.

Ще одним з відомих представників, чий вплив можна простежити на гештальт-теорію, є французький представник феноменології Мерло-Понті. Він також розглядає зв'язок між свідомістю людини та навколишнім світом предметів та об'єктів і трактує досвід усвідомлення людиною як цілісність, а також надає значення тій рухливій ситуації, яку людина проживає. Таким чином, ідеї гештальта про теорію self, яка означає фокусування на бутті в тривалий момент часу, що змінюється, мають філософські корені саме в Мерло-Понті.

Підсумовуючи історичний огляд внеску представників феноменології в

формування концепту «гештальт», можна побачити, що гештальт запозичив у феноменології ідею про необхідність для більш повної констатації реального буття сприймати й фіксувати тільки факти, які підлягають людському спостереженню, без інтерпретації.

Однак актуальним є питання, як саме гештальт-теорія використовує феноменологічний підхід з позицій уявлення про людину, зокрема як у гештальт-напрямку розвивається уявлення про суб'єктивність: як саме працює механізм продукування нових смислів. Говорячи про нові смисли, які створює людина, слід підкреслити, що будь-які нові смисли, виходячи з гештальт-підходу, становлять переструктурування попереднього гештальта на новий, актуальний гештальт, основою якого є «сітка значущих інтенцій», за термінологією Мерло-Понті. Ці значущі інтенції з точки зору роботи свідомості не пізнаються, а переживаються.

Мерло-Понті також ставить питання про те, де народжується значення. Якщо перефразувати це питання стосовно побудови гештальту, то в цьому випадку важливою є проблема, яка вирішує, як «значущі інтенції» сприяють створенню нового гештальта.

Оскільки, виходячи з феноменології, зовнішні об'єкти переживаються людиною, вони повстають в її свідомості з метою досягнення особистісного смислу. Як стверджує Е. Гуссерль, і в цьому можна бачити його узгодженість з Мерло-Понті, людська свідомість інтенціональна. Тобто можна передбачити, що зміна або переструктурування гештальта залежить від суб'єктивного ірраціонального фактору. Таким чином, гештальт-підхід можна вважати і феноменологічним напрямком за ознакою визнання унікальності та суб'єктивності сприйняття світу суб'єктом, фіксація фактів замість їхньої інтерпретації. Щоб більш докладно відповісти на питання, як народжуються нові смисли та формуються нові гештальти, виходячи з їхнього визнання, слід ретельно зупинитись на тих позиціях, які розвивав феноменологічний напрямок, аналізуючи, як перцептивний досвід людини, так і особливості його усвідомлення, а також мови.

Розглянемо перцептивний досвід людини з точки зору феноменології й проаналізуємо, як ці погляди привертали увагу представників гештальт-напрямку. Зокрема, Мерло-Понті в останній період своєї творчості вивчав саме витoki перцептивного досвіду. Він вважав, що перцепція є ані об'єктом, ані операцією суб'єкта, а є «архетипом першопочаткової зустрічі».

Стосовно усвідомлення людиною об'єктів у феноменології вважається, що свідомість людини є свідомістю про щось конкретне: «реальність має не те, що є самостійним, але тільки інтенціональне. «Сутність», яка має значення для цілого ряду індивідів, має значення для всіх спільностей» [3, с. 477]. Усезагальність цих сутностей, які мають значення для багатьох індивідів, створює ту галузь, яку людина може вважати своєю. Саме цю галузь досліджує феноменологія, і якщо розвинути цю думку, можна зробити припущення, що людська свідомість налаштована на створення таких гештальтів – цілісних структур, які будуть

відображати явища, загальні для всіх, таким способом, який притаманний конкретному індивіду – власним способом інтенціонального переживання. Але безпосередньо це інтенціональне переживання перебуває в окресленому полі гештальта.

Феноменологія сприйняття людини полягає в тому, що сприйняття людиною свого досвіду сприяє зменшенню самих відчуттів і, якщо користуватись термінологією гештальт-теорії, завершенню гештальта. Людина, яка переживає певні події емоційно, з одного боку, прагне завершити ці переживання, а з іншого – чинити опір цьому завершенню. Важливим моментом цієї дії усвідомлення є не тільки можливість людини надати назву своєму стану на понятійному рівні, але й феноменологічно описати свій конкретний стан. Однак описувати свій конкретний стан людина зможе, виходячи з певного набору власних можливостей сприйняття, який називається інтенціональністю.

Однак, говорячи про інтенціональність, слід відрізнити переживання в чистому вигляді від переживань-уявлень, які включають у себе певні узагальнені, які зроблені на основі відчуттів, але мають у собі не тільки відчуття. Визначимо, як це відбувається. Часто, коли йдеться про конкретне переживання, суб'єкт часто визначає те, що може відбутись у конкретній ситуації, або називає ті феномени, які відбувались із ним раніше, але все це суттєво відрізняється від актуального досвіду в конкретний момент.

Описане явище є яскравим прикладом того, як свідомість людини підкоряється певному значенню предмета або стану. Ще заважає зосередженню на власному досвіді порівняння його з досвідом іншого, унаслідок чого в самому процесі порівняння суб'єкт не може зосередитись на власному досвіді.

Інтенціональне переживання свідомості з точки зору феноменології – це саме акт свідомості в його підкоренні значенню. Значення про предмет, який пізнає людина, не читається з того самого предмета, а індивідуально конструюється, але це конструювання відбувається, виходячи з тих гештальтів, які у свідомості вже зафіксовані. Це доводить К. Дункер за допомогою показника «функціональна стійкість», який демонструє, що будь-які об'єкти ми сприймаємо, враховуючи звичний для нас спосіб його використання або розуміння. Виходячи з ідеї інтенціональності, можна бачити, що теорія гештальта дійсно ґрунтується на ідеях філософів-феноменологів, а також напрям феноменології є методологічною базою гештальт-теорії. Тобто інтенціональність є важливою властивістю побудови будь-якого гештальта, і вона становить спрямованість на конкретний предмет. Це поняття почав використовувати в сучасній філософії Ф. Brentano, який стверджував, що будь-який психічний акт спрямований на щось конкретне.

Таким чином, існує інтенціональність як властивість психіки, і ця властивість містить у собі як необхідне, так і випадкове, що однаково допомагає людині продукувати смисл. Мерло-Понті вводить для розкриття цих питань поняття «коефіцієнта реальності» і «сітки значущих інтенцій». Автор висловлює думку про те, що інтенціональність формується завдяки взаємодії зі світом. Така думка

перегукується з ідеями гештальт-теорії про межу контакту людини зі світом, саме на якій відбувається усвідомлення людиною власної реальності. Продовжуючи цю думку, можна сказати, що коефіцієнт реальності формується саме в процесі живого досвіду людини. У будь-якому контакті обрії екзистенційного переживання людини визначаються поєднанням його перцептивних та інтелектуальних якостей.

Як сформульовано в головних принципах гештальта, ціле передує своїм частинам, не зводиться до суми частин, а становить щось більше. Тобто ціле не може бути пізнано тільки виходячи з елементів, які його складають. М. Вертгеймер демонструє, що цілісні структури, які називаються гештальтами, не є сумою компонентів, які їх створюють, і тому можна зробити висновок, що гештальти, як і асоціації, також мають спонтанну активність. Ця спонтанна активність, яка має місце у формуванні гештальта, окрім психофізіологічних чинників, залежить від наміру суб'єкта сприймати окремі об'єкти. Це доводиться за допомогою дослідів, пов'язаних з перцепцією, коли людина при пред'явленні їй візуальних образів бачить те, що в конкретний момент відповідає її потребам. Тобто існує певна роль наміру людини при сприйнятті на феноменологічному рівні.

Говорячи про інтенціональність як властивість свідомості і про звичність способу використання предметів при побудові гештальта, цікавим є питання перероблення в свідомості інформації. Автор А. Алахвердов описує таку властивість свідомості, як неможливість усвідомлювати власні межі: «Так, глуха людина від народження не здатна усвідомлювати власну глухоту, тому що вона живе в беззвучному світі й не може безпосередньо переживати, що вона не чує звуків, оскільки у своєму досвіді вона не зіштовхувалась зі звуками» [1, с. 20]. Якщо продовжити думку про те, що інтенціональність формується завдяки взаємодії людини зі світом, а свідомість людини не може фіксувати власні межі, то можна припустити, що інтенціональність чи предметність свідомості не може цілком контролюватись людиною, тому що значення, яке людина «зчитує» з предмета, частково залежить від загальноприйнятих моделей пізнання.

Говорячи про мову як один із засобів, яким людина користується при побудові будь-якого гештальта, слід відзначити, що існує так званий «гештальт мови» як динамічна реальність, яка виражає співвідношення між думкою та мовою. Мерло-Понті стверджує, що смисл слів перебуває попереду цих слів. Тобто, формуючи мовні конструкції за допомогою обраних суб'єктом оборотів, суб'єкт, який створює та усвідомлює певний гештальт у своєму сприйнятті, формує та досягає в ньому власного особистісного смислу.

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновок, що феноменологія як один з напрямів методологічної думки ХХ століття не тільки вплинула на розвиток гештальт-теорії, але й поставила деякі питання, які намагались розв'язувати в гештальт-теорії. По-перше, це думка про те, що, коли людина сприймає будь-яку цілісну структуру, має місце «архетип насампередньої

зустрічі» – це сутність, яка важлива для цілої спільності індивідів. Прикладом цього явища можна бачити в гештальтистив перцептивні явища, які стосуються особливостей людського сприйняття (близькість, структурність, замикання, прегнантність).

Тому виникає питання, наскільки людська властивість не остаточного усвідомлення власних меж впливає на побудову типового гештальта, у якій містить у собі фігуру і фон. Наприклад, в одному і тому ж малюнку, якщо його по-різному розглядати, можна бачити один і той же елемент і як фігуру, і як фон. З точки зору розгляду цієї картинки як феномену, якщо феномен вважати чуттєвим спостереженням, виникає питання: чи змінюється зміст людського усвідомлення залежно від характеру пред'явлення об'єкта або цей характер пред'явлення об'єкта сам формує особливості людського усвідомлення, враховуючи суб'єктивні фактори і, зокрема, «архетипу першочергової зустрічі».

Якщо аналізувати усвідомлення людиною об'єктів, то слід підкреслити, що якщо свідомість людини є свідомістю про щось, тобто виходячи з інтенціональності свідомості, однак інтенціональне переживання буде мати індивідуальний характер, і можна зробити припущення, що поле гештальта, яке формує інтенціональне переживання, окреслюється в процесі попереднього досвіду людини, а також під час формування так званої «фігури».

Висновки. Таким чином, виходячи із загального аналізу ролі феноменології у формуванні гештальт-теорії, можна зробити висновок, що гештальт-підхід запозичує з феноменології певні ідеї стосовно унікальності та неповторності сприйняття людиною світу та ситуацій, а також продовжує ці ідеї про розвиток перцептивного досвіду людини в контексті процесу загального усвідомлення людиною навколишньої реальності та в контексті її мови. Усе це поєднує інтенціональність як особливість психіки людини, крім того, усвідомлене рішення людини сприймати навколишню реальність певним чином. Такі висновки сприяють погляду на гештальт-теорію не тільки з ракурсу переживання і фіксації фактів, які усвідомлюються та сприймаються, але з точки зору необхідної та випадкової фіксації тих фактів, які є важливими з позиції актуальних потреб людини. Така властивість свідомості, як інтенціональність, діє в межах окресленого поля гештальта, яке суб'єкт сприймає одночасно з предметом, на якому сфокусована його свідомість.

Література:

1. *Аллахвердов В. М.* Методологическое путешествие по океану бессознательного к таинственному острову сознания / В. М. Аллахвердов. – СПб. : Речь, 2003. – 368 с.
2. *Лебедева Н. М.* Путешествие в Гештальт: теория и практика / Н. М. Лебедева, Е. А. Иванова. – СПб. : Речь, 2010. – 550 с.
3. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА–М, 2001. – 576 с.
4. *Хломов Д.* Философия гештальт-подхода / Д. Хломов, Е. Калитеевская. – М., 2008. – 77 с.